

İLK TÜRK KARİKATÜR SANATÇISI ALİ FUAD BEY*

The First Turkish Cartoon Artist Mister Ali Fuad

Furkan BAYRAK**

Makale Geliş Tarihi: 04.06.2020

Makale Kabul Tarihi: 26.09.2020

Özet: Ali Fuad Bey, birinci dönem Türkçe karikatür mizah dergilerinde (1870-1877) görülen ilk Türk karikatür sanatçımızdır. Yaşamı hakkında çok fazla bilgiye ulaşamayan Ali Fuad Bey'in, kimi araştırmacıların makalelerinden, kimi yayınlardaki fotoğraflarından, Ali Fuad Bey tarafından çıkarılan yayınlardan yaşamı hakkında bilgilerle ulaşılmaya çalışılmıştır. Yanı sıra Ali Fuad Bey'in karikatürler ürettiği dergilerin tümüne ulaşılmaya çalışılmış, kimi dergilere ulaşılamamıştır. Ve ulaşılan dergilerde baskiresim tekniğiyle ürettiği karikatür çalışmalarından örnekler sanat tarihi bilimi açısından değerlendirilmiştir. Ali Fuad Bey'in eserler ürettiği birinci dönem Türkçe karikatür dergileri: Çaylak Dergisi, Letaif-i Âsar Dergisi, Kahkaha Dergisi ve Latife Dergisi'dir. Ayrıca yapılan araştırmalarda birinci dönem Türkçe karikatür dergileriyle çağdaş olan İngiliz Punch Dergisi'nin 1876-1877 tarihlerinde yayınlanan bazı karikatürlerinden Ali Fuad Bey'in, esinlenmeler veya birebir kopyalar yaparak karikatürler ürettiği sonucuna ulaşılmıştır. Genellikle bu esinleme ve kopyalama yaptığı çalışmalarını Çaylak Dergisi'nde (1876-1877) kullanmıştır. Yanı sıra Punch' Dergisi sanatçıların da Ali Fuad Bey'in Çaylak'ta yayınlanan karikatürlerinden esinlenmeler yaparak karikatürler ürettiği bilgisine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuad Bey, Çaylak Dergisi, İlk Türk Karikatürist

THE FIRST TURKISH CARTOON ARTIST MISTER ALI FUAD

Abstract: Mister Ali Fuad is our first Turkish cartoon artist, seen in first period Turkish cartoon humour magazines (1870-1877). As not enough information is available about him, it was tried to have a line on the life of Mister Ali Fuad from the articles of some researchers, the photographs in some publications, and the publications by Mister Ali Fuad. In addition, all the magazines, in which Mister Ali Fuad cartooned, were tried to be accessed and some of them could not be reached. And examples of caricatures produced by lithograph technique in these reached magazines were assessed in terms of science of art history. First period Turkish cartoon magazines in which Mister Ali Fuad produced works are Çaylak Magazine, Letaif-i Asar Magazine, Kahkaha Magazine and Latife Magazine. Furthermore, it was concluded from the conducted researches on first period Turkish magazines that Mister Ali Fuad was inspired by some cartoons and produced exact same copies from the contemporary British Punch Magazine, which was published in 1876-1877. He generally published these inspired and copied works in Çaylak Magazine (1876-1877). Moreover, it was obtained that artists of Punch Magazine produced cartoons by inspiring by Mister Ali Fuad's cartoons published in Çaylak Magazine.

Keywords: Mister Ali Fuad, Çaylak Magazine, The First Turkish Cartoonist

* Bu makale 2020 Mart ayında tamamlanan "Çaylak Dergisi" isimli yüksek lisans tezinde ele alınan başlıklardan bir bölümdür.

** Gazi Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. E posta: furkanbayrak2391@gmail.com

Giriş

Ali Fuad Bey birinci dönem Türkçe karikatür ve mizah dergilerinde karşımıza çıkan ilk Türk karikatür sanatçısıdır fakat yaşamıyla alakalı fazla bilgi yoktur. Ali Fuad Bey, Letaif-i Âsar, Kahkaha, Çaylak, Latife isimli birinci dönem Türkçe karikatür mizah dergilerinde eserler üretmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli Türkçe karikatür ve mizah yayınlarından biri olan Karagöz (1908-1935) adlı derginin imtiyaz sahibi ve karikatür sanatçısı olduğu bilinmektedir. Hıfzı Topuz eserinde Ali Fuad Bey'in Karagöz Dergisi'nde bir yıl kadar karikatür çizebildiğini yanı sıra 1913 yılında Zekâ adlı bir dergi yayımlandığını, İkdâm Gazetesi'nde çıkan ölüm ilanından anlaşıldığı üzere 1913 yılında bir kalp hastalığına yakalanıp, Ağustos 1919 yılında öldüğü bilgilerini vermiştir.¹ Bu bilgilerin yanı sıra yapılan araştırmalarda Ali Fuad Bey'in, TINGHIR imzasıyla da karikatürler ürettiği olasılığına ulaşılmıştır. Çünkü Ali Fuad Bey ve TINGHIR'in çizim üslubu birbirine benzemektedir ve birinci dönem incelenen Türkçe karikatür dergilerinde eserler üreten karikatür sanatçıları içerisinde sadece Ali Fuad Bey ve TINGHIR'in, Punch Dergisi'ndeki karikatür çalışmalarından esinlenmeler ve kopyalar yaptığı anlaşılmaktadır.

Ahmet Rasim'in "Basın Hayatı Anıları" adlı eserinde Ali Fuad Bey hakkında sınırlı bilgiye ulaşılmaktadır. Ahmet Rasim'e göre Ali Fuad Bey, Basiret Gazetesi'nde muhabirlik, II. Abdülhamid Han döneminde de Bahriye Matbaa Müdürlüğü yapmıştır.²

Ali Fuad Bey'in dünya görüşü hakkında, eserler ürettiği dergilerden ve 1908 yılında yayınlanmaya başlayan Resimli Kitap adlı dergiden yorumlar çıkartılabilir. Bu dergide Paris'te çekilmiş bir fotoğraf var ki Ali Fuad Bey hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu fotoğrafın 19. yüzyılın son çeyreği ya da 20. yüzyılın ilk çeyreğinde çekildiğini düşünülmektedir (Fotoğraf 1). Fotoğrafta dikkat edilmesi gereken önemli şahsiyetlerden biri Ahmed Rıza Bey'dir. Ahmed Rıza Bey dönemin ünlü siyasi siması ve gazetecilerindendir. Ayrıca Jön Türk'lerin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Paris'te kuran kişidir. Ahmed Rıza Bey, II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman Paris'ten yurda döndüğünde "Hürriyetçilerin Babası" sıfatına mazhar olduğu da bilinmektedir.

Dolayısıyla Ahmed Rıza Bey ile aynı karede olan Ali Fuad Bey hakkında birden fazla soru işareti doğuyor:

1. Ali Fuad Bey acaba Jön Türk ve İttihat Terakki hareketinde aktif olarak almış mıdır?

2. Ali Fuad Bey ve Ahmed Rıza Bey'in arkadaşlık ilişkileri ne boyuttadır?

¹ Topuz, H. (1997). Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü, İstanbul:İnkilâp Kitapevi, s.219.

² Çeviker, T. (1986). Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I, İstanbul: Adam Yayınları, s.112.

3. İki de gazetecilik yapmış olan bu şahıslar birbirini ne boyutta etkilenmiştir?

Bu sorulara belki de hiçbir net cevap bulunamayacaktır ama fotoğraftan şu yorumlar çıkartılabilir; fotoğrafta görüldüğü üzere Prens ve Ahmed Rıza Bey oturur vaziyete görülür, diğer şahıslar ise ayakta durmuştur. Prens soyludur, Ahmed Rıza Bey dönemin ünlü kişilerinden biridir yani bu iki şahsın diğerlerini göre mevkileri farklıdır. Çünkü diğer şahıslar bu dönemde çok bilinen kişiler değildir. Dolayısıyla ayakta durmaları açık olarak bir saygı göstergesidir. Bir ihtimal daha bu fotoğraf, bu önemli şahıslarla hatıra olsun diye çekilmiş bir fotoğraf olabilir. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti döneminde Ali Fuad Bey'in yüksek veya orta bir seviyede bir makama getirildiği bilinmemektedir. Fakat Ahmed Rıza Bey'in siyasi mücadelesinde Ali Fuad Bey ve diğerlerinin destek olmak için çalıştıkları da söylenebilir belki Ahmed Rıza Bey, Ali Fuad Bey'e siyasi bir konum teklifinde bulunmuş ama Ali Fuad Bey reddetmiştir. Ali Fuad Bey, Ahmed Rıza Bey'in dünya görüşüne ve konumuna saygı duymuş denilebilir çünkü dönemin teknolojik imkânlarını göz önünde bulundursak önemsemediği biriyle, hiciv sanatını meslek edinmiş bir kişi fotoğraf çekilmeyebilir. Bu teori Ali Fuad Bey'in sanatıyla desteklenebilir. Ali Fuad Bey'in karikatürlerinde işlediği konular çağdaşlık, hürriyet, adalet, eğitim, eşitlik, Osmanlılık vb. konulardır. Bu konular, Jön Türk ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsediği başlıklardır.

Ali Fuad Bey hakkında bir başka soru ise acaba bu fotoğrafla Paris'te bulunduğu anlaşılan Ali Fuad Bey burada herhangi bir sanat eğitimi alıp almadığıdır. Bu sorunun cevabını bilinmemektedir. Ama ürettiği eserlerde kendi alanındaki çağdaş dergileri takip ettiği anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ünlü Türkçe karikatür mizah dergisi olan Kalem Dergisi'nin 1909 tarihli 56 numaralı sayısında, dönemin Türkçe basını arasındaki atışmalara örnek gösterilebilecek karikatür çalışmasında Ali Fuad Bey'in başının fotoğrafı Karagöz tiplemesinin kafasına monte edilmiştir. Bu karikatür Ali Fuad Bey'in fiziği hakkında ve dönemi basın hayatında önemli bir noktada olduğu bilgisini vermesi açısından dikkat çekicidir (Fotoğraf 2).

1. Ali Fuad Bey'in Birinci Dönem Türkçe Karikatür Mizah Dönemindeki Karikatür Çalışmalarından Örnekler

Bu bölümde Ali Fuad Bey'in birinci dönem Türkçe karikatür mizah dergilerinden çalışmalar yaptığı Letaif-i Âsar, Kahkaha, Çaylak, Latife dergileri hakkında özet bilgiler ve bu dergilerde yayınlanan karikatür çalışmalarından birer karikatür örneği göz önünde bulundurulur ve değerlendirilecektir.

Letaif-i Âsar Dergisi: Yayın sahibi Mehmet Tevfik, karikatüristi Ali Fuad Bey'dir. Toplam 20 sayıya ulaşılmıştır. İlk sayısı 1 Aralık 1874 yılında son sayısı 4 Aralık 1895 yılında çıkarılmıştır. İstanbul'da yayınlanmıştır. Letâif-i

Âsâr Dergisi'nin 13. sayısındaki karikatür çalışmasında Ali Fuad Bey konu olarak basını seçmiştir (Fotoğraf 3). Kompozisyonda sanatçı toplam sekiz figür oluşturarak figürlerin tamamını profilden çizmiştir. Kompozisyon hareketli resimlenmiş olup merkezine diğer figürler tarafından sedyede uzanan Karagöz-Hacivat tiplemesi resimlenmiştir, Karagöz figürünün üzerine ise takım elbiseli, boynuzlu, sol elinde balta tutan figür oturur durumda betimlenmiştir. Sedyenin solunda pelerinli, sağ elinde maşa tutan, sakallı bir erkek figürü ile yine takım elbiseli siyah şapkalı bir figür çizilmiştir. Sedyenin sağında şapkalı, uzun ceketli, bıyıklı bir figür ile onun yanında fesli ve takım elbiseli erkek figürü, en sol tarafta fesli, bıyıklı, uzun ceketli bir figür ile elinde şemsiye tutan, sakallı, siyah şapkalı bir erkek figürü betimlenmiştir. Sanatçı basının durumunu anlatmak için basını temsilen Karagöz tiplemesini sedyede çizmiş, üzerine oturttuğu şeytani figürle Osmanlı basın hayatı hakkında mesaj vermek istemiştir. Kompozisyondaki diğer figürler ise dönemin kimi basın temsilcileri olarak hastayı taşır vaziyette resimlenmiştir. Dolayısıyla eleştiri bu doğrultuda yapılmak istenmiştir. Hareketli sahnelenen kompozisyonda Karagöz ve şeytanlı figürle gerçeküstüçülüğe giden sanatçı, perspektif ve oran kuralına bağlı kalmış, figürlerin üzerinde ışık ve gölge teknikleri uygulamıştır. Ayrıca kompozisyonun zemini yoğun çizgilerle belirlenmiştir.

Kahkaha Dergisi: İlk sayısı 3 Nisan 1875 tarihinde çıkarılmıştır. Derginin sahibi Ali Bey, karikatüristi Ali Fuad Bey'dir. Toplam 26 sayı çıkarılan derginin son sayısı 21 Eylül 1875 tarihlidir. Dergi haftada iki defa İstanbul'da yayınlanmıştır. Kahkaha Dergisi'nin 22.sayısındaki karikatür kompozisyonunda Ali Fuad Bey çok figürle, Çin askeri kortej geçişini anlatarak, dünya basınıyla alakalı izleyiciye bir mesaj vermek istemiştir (Fotoğraf 4). Kompozisyonun izleyiciye en yakın olan sol yönünde dokuz adet figür oturmuş vaziyette betimlenmiştir. Bu figür grubunun sol tarafına ise seyrek dalları olan bir ağaç çizilmiştir. Kompozisyonun merkezinde asker olduğu anlaşılan figürler kortej oluşturmuştur. Kortejin ortasında atlı askerler, sağ ve sol tarafında ise yaya askerler betimlenmiştir. Askerlerin kafalarındaki Çinlilerin giydiği yayvan konik şapkalar benzeyen başlıklar dikkat çekicidir. Kortejin en başında ve en sonunda birkaç asker ellerinde sancak tutar vaziyette resimlenmiş, kompozisyonun arka sahnesinin sol tarafına büyükçe bir kaya ve bu kayanın iki tarafına birer ağaç yerleştirilmiştir. Kayalığın arka bölgesine ise tepeler çizilmiştir. Eserde askeri bir kortej anlatılmış, karikatür seslendirilmesinden anlaşıldığı üzere geçen kortej Çin'e aittir. Sanatçı tarafından "Çin'de gazeteciler haber yaparken devlet tarafından bu şekilde destekleniyor." mesajı iletilmek istenmiştir. Dolayısıyla izleyiciye yakın oturtulan figürler gazetecilerdir. Sanatçı bu kompozisyonda eleştiri yerine bilgi vermeyi gütmüştür. Kompozisyon genel olarak hareketli olarak resimlenmiş, figürlerin üzerinde sanatçı ışık gölge tekniğine başvurmuştur. Yanı sıra sanatçı oran ve perspektif kurallarına dikkat etmiştir. Kompozisyonda dikkat

çeken en önemli özelliklerinden biri de bu dönem Türk karikatüründe pek görülmeyen abartılı bir derinlik uygulamasıdır.

Çaylak Dergisi: 1 Şubat 1876 tarihli ilk sayısı ile yayın hayatına başlamıştır. Yayın sahibi Mehmet Tevfik, karikatür sanatçısı Ali Fuad Bey'dir. Yapılan araştırmalarda toplam 162 sayısına ulaşılan derginin 162. sayısı 25 Haziran 1877 tarihlidir. Ali Fuad Bey'in Çaylak Dergisi'nde toplam 162 karikatürüne ulaşılmış ve birinci dönem Türkçe karikatür dergileri arasında en çok eserini bu dergide üretmiştir. Çaylak Dergisi'nin 5. sayısındaki karikatür çalışmasını bu başlık altında değinilebilir. Sanatçı bu karikatür kompozisyonunda modayı eleştirmek istemiştir (Fotoğraf 5). Kompozisyonun merkezinde ayakta ve profilden bir kadın figür işlemiştir. Figürün elbisesindeki detaylar dikkat çekicidir. Sanatçı alakalı alakasız birçok nesneyi kadının giysilerinin üzerine monte etmiştir. Kadının kafasındaki ayna, belinden aşağıya sallanan saat ve ayaklarındaki patenle modayla alakalı eleştiri yapılmak istenmiştir. Arkadaki figürlerle ise kompozisyona derinlik kazandırılmış ve kompozisyon hareketlendirilmiştir. Sanatçı ana figür üzerinde yaptığı ışık, gölge oyununa yanı sıra perspektif ve oran kurallarına dikkat etmiştir fakat izleyiciye göre soldan en arkadaki figürün yüzündeki form bozukluğu ve sağdan üçüncü figürün bellinin üzerindeki çizim hatası dikkatlerden kaçmaz. Ayrıca kompozisyonla seslendirme metni bütünlük göstermektedir.

Latife Dergisi: Yapılan literatür taramalarında Latife adlı üç farklı kapakla yayınlanmış dergiye ulaşılmıştır. Birincisinin ilk sayısı 24 Ağustos 1874 son sayısı 18 Mart 1875 tarihlidir. Toplam 39 sayı çıkarılmış.

İkincisinin ilk sayısı 3 Nisan 1875, son sayısı 24 Haziran 1875 tarihlidir. Toplam 34 sayı çıkarılmıştır.

Üçüncüsünün ilk sayısı 1 Temmuz 1875 son sayısı 13 Ağustos 1875'tir. 34. sayıda yayınlanmaya başlatılmış, 43. sayı son sayı olarak yayınlanmıştır.

Derginin sahibi Zakarya Berberyan'dır. Karikatürlerde ise TINGHIR yani Ali Fuad Bey olduğu iddia edilen sanatçı ve Berberyan imzaları görülmektedir. 1. derginin 6, 8, 10, 12, 13, 16, 25, 29 numaralı sayılarında, 2. derginin 1 ve 3 numaralı sayılarında 3. derginin 1 ve 5 numaralı sayılarında TINGHIR imzası görülmektedir. Latife Dergisi'nin 29. sayısındaki karikatür çalışmasında sanatçı tarafından bir erkek portesi resimlenmiştir (Fotoğraf 6). İzleyiciye karşıdan bakan arkası boş olan figür boydan bir şekilde, kafasında fesi olan, büyük gözlü ve burunlu, gözaltları kırıştırılmış, sakallı, saçları fesin altından çıkarılarak dalgalandırılmış, üzerine uzun bir ceket giydirilmiş, ceketin içerisinde yelegeği olan, papyonlu, pantolon ve kunduraları olan ayakları ayrı, ellerinde uzun sopalı rüzgârgülü tutar bir vaziyette betimlenmiştir. Sanatçı bu çizimde oran kurallarına dikkat ederek, figürün yüzünde, fesinde, ceketinde, yelegeğinde, pantolonunda

ve zeminde taramalar yaparak ışık gölge oluşturmuştur. Sanatçı sadece zeminde kontur uygulamış ve imzasını zemine atmıştır.

2. Ali Fuad Bey'in ve İngiliz Punch Dergisi Sanatçılarının Karikatür Çalışmalarında Karşılıklı Esinlendikleri veya Kopya Ettikleri Karikatür Çalışmaları

Yapılan araştırmalarda Ali Fuad Bey 1841 yılından 1992 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüş olan Punch Dergisi'ni yaşadığı dönemde takip ettiği sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde Punch Dergisi sanatçıların da Ali Fuad Bey'in karikatür sanatçısı olduğu Çaylak Dergisi'ni takip ettiği düşünülmektedir. Bu çıkarıma birinci dönem Türkçe karikatür mizah dergilerini özellikle Çaylak Dergisi'ni (1876-1877) ve Çaylak Dergisi'nin çağdaşı olan dünya dergilerini incelerken ulaşılmıştır. İncelemeler sonucunda Punch Dergisi'nde 1876-1877 yılları arasında yayınlan bir karikatürün, yayımlandığı tarihinin üzerinden belli bir süreç geçtikten sonra Çaylak, Kahkaha, Hayal gibi dergilerin karikatür çalışmalarında kopyalandığı veya esinlenerek çizildiği yanı sıra Çaylak'ta yayınlanan bir karikatürün üzerinden belli bir süreç geçtikten sonra Punch Dergisi'nde esinlenerek veya kopya edilerek çizildiği düşüncesine ulaşılmıştır. Ayrıca birinci dönem Türkçe karikatür dergilerinde, Punch Dergisi'nde yayınlanan karikatürlerden sadece kopyalama ve esinlenme yapan sanatçı Ali Fuad Bey yani TINGHIR olduğunu düşündüğümüz sanatçı tarafından yapılmıştır. Bu doğrultuda 2 numaralı başlık altında Ali Fuad Bey'in birinci dönem Türkçe karikatür mizah dergilerinde Punch Dergisi'nin 1876-1877 yıllarında yayınlanan karikatür çalışmalarından kopyaladığı ve esinlendiği düşünülen karikatür örnekleri ve Punch Dergisi sanatçıların Ali Fuad Bey'in eserlerinden esinlendiği veya kopya ettiği düşünülen karikatür örnekleri ele alınacaktır. Ali Fuad Bey'in ağırlıklı olarak Punch'tan kopyaladığı veya esinlendiği düşünülen karikatürleri Çaylak Dergisi'nde yayınlamıştır bu eylemin tam tersini ise Punch Dergisi sanatçıları Punch Dergisi'nde uygulamışlardır. Bu sebepten makalede Çaylak ve Punch'ta yayınlanan karikatürlerine sıklıkla değinilecektir.

Çaylak Dergisi'nin 3 Kasım 1876 tarihli 68 numaralı sayısındaki karikatür, Punch Dergisi'nin 14 Ekim 1876 tarihli sayısındaki karikatüründen esinlenerek yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 7). Punch'un karikatür çalışmasında kompozisyon hareketli olup, sol tarafında ayakta kafasında çift başlı kartal sembolü taç olan, sakallı, smokin ve kundura giydirilmiş, papyonlu, iki kolunu yana ayırmış, avuç içleri havaya bakar vaziyette betimlenmiş, ayaklarını birleştirmiş bir figür yer almaktadır. Kompozisyonun sol tarafında ise dikdörtgen, üç adet kare çekmece gözleri olan, zeminden sekizgen şekilli bir cam fanusla ayağa kaldırılmış bir masanın üzerine oturtmuş bir figür yer alır. Bu figürün uzun saçlı ve sarkık bıyıklı resimlenmiş başında İngilizce "Sırbistan" yazan bir bere, kucağında ise sağ eliyle işaret ettiği dizlerinin üzerinde duran İngilizce "barış savaşı" yazılı bir sopa betimlenmiştir. Eserin sanatçılar ise J.T imzalı dönemin

ünlü İngiliz karikatür sanatçısı John Tenniel'dir ve yine dönemin İngiliz gravür, karikatür sanatçısı Joseph Swain'dir. Sanatçı hareketli bir şekilde resimlediği kompozisyonda perspektif kurallarına uyarak, figürlerin üzerinde ışık-gölge uygulamış, figürlerin ve masanın arkasındaki taramalarla mekân algısı yaratmıştır. Ayrıca karikatürüne kontur uygulamıştır. Birinci dönem Türkçe karikatür mizah basınında olduğu gibi Punch Dergisi'nin karikatürleri de seslendirme metinleriyle bütünlük göstermektedir. Bu karikatür çalışmasının büyük harflerle yazılan seslendirme metni Fransızca olup "Kurnaz pisiko" yazmaktadır. Bu metnin altındaki karikatür seslendirmesi ise isim olan baş kısmında Rusça "eril" devamında ise İngilizce "figürün hareketlerini hiçbir şekilde etkilemediğim herkese açık olmalı" yazmaktadır. Dolayısıyla sanatçı karikatüründe Rusya'nın, Sırbistan üzerinden Balkan politikasını değinmek istemiştir. Ali Fuad Bey ise Çaylak Dergisi'nin 68 numaralı sayısındaki çalışmasında karikatür konusu aynı olup, Punch sanatçısından farklı olarak karikatürüne imza atmamış, kompozisyonun son tarafındaki figürün kafasını ayı olarak çizmiş, göğüs bölgesindeki kurdeleyi çizmeyip karın bölgesini düzleştirilmiş bir şekilde resimlemiştir. Sol taraftaki figürde ise figürün beresindeki yazı Osmanlı Türkçesiyle "Sırb" yazılmış, kucağındaki sopadaki yazıda aynı şekilde Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Ayrıca Ali Fuad Bey bu eserinde figürlerin ve nesnelere çizgilerini biraz daha kalın kullanmış ve derinlik kazandırmak için yaptığı çizgi uygulamaları kontur olarak kullanmak istemiştir. Karikatürün seslendirme metni Osmanlı Türkçesi olup günümüz Türkçesine çevirisi şu şekildedir: Hokkabaz –başınız ne sahrdır ne kerâmet el çabukluğu marifet ben buna dokunmadığım hâlde işaretimle kızıl kızıl dönüyor. -Ayının hokkabazlığı bu kadar gizli olabilir!

Çaylak Dergisi'nin 16 Kasım 1876 tarihli 74 numaralı sayısının karikatür çalışması Punch Dergisi'nin 4 Kasım 1876 tarihli sayısındaki John Tenniel ve Joseph Swain imzalı karikatüründen kopya edildiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf 8). Punch'un karikatür kompozisyonu bol figürlü olup kompozisyon hareketlidir ve en soldaki ayı tipi dikkat çekicidir. Profilden resimlenmiş ayı, kasabalı giyimli çocuk, kadın ve erkeklerden oluşan kalabalık bir insan grubunu kucaklamaktadır. Bu kalabalık insan grubunun ortasındaki bir figürün belinden aşağıya sallanan haç ön planda tutulmak istenmiştir. Bu kalabalık insan grubunun arkasında ise fesleri ve bıyıklarından Türk olduğu anlaşılan insan figürleri yer alır. Kompozisyonun en sağında ise profilden çizilmiş başlarında silindirik şapka, soldakinin üzerinde takım elbise, ayağında kundura olan, sağdakinin üzerinde uzun ceket, büyük göbeğine dar gelen cepken ve ayağında çizme, elinde sopayla ileriye işaret etmekte olan iki figür resimlenmiştir. Kompozisyonun arkasına belli belirsiz ağaç dallarının yanı sıra tepe betimleyen sanatçı perspektif kurallarına hâkim olup, ışık, gölge kurallarını ise figürlerin üzerindeki ve zemin mekân taramalarıyla yapmıştır yanı sıra karikatür çerçeve içerisine alınmıştır. Punch'un karikatür çalışması seslendirme metinleriyle bütünlük gösterip, büyük harflerle İngilizce yazılan kısım Türkçe çevrilirse "Şüpheli Diploması" yazdığı görül-

mektedir. Büyük harflerin altındaki seslendirme metni ise yine İngilizce yazılmış olup Mr.Bull ve Lord Derby adlarının devamında elinde sopasıyla işaret eden Bull konuşurularak, seslendirme metni Türkçe çevrilirse “Efendim oraya mı gidiyorsunuz” yazmaktadır. Bu dönemin birçok karikatür çalışmasında Rusya Devleti’nin ayı olarak sembolleştirildiği bilinmektedir. Aynı şekilde göbekli, uzun ceketli, kıvrıkcık saçlı ve silindir şapkalı John Bull tiplemesinin de dönem karikatürlerinde İngiltere’yi temsil eden sembollerden biri olduğu bilinmektedir. Sanatçı burada Bull’un dönemin İngiltere başbakanı Derby’ye üzerinde haç işaretli araçlar olan kasabalı Balkan gayrimüslim figürlerinin Rusya Devletine sığındığını gösterip, kompozisyonun arka kısmında betimlenmiş Türk figürleriyle ise Osmanlı Devleti’nin hiçbir şey yapmadan bekleyip, izlediğini göstermek istemiştir ve bu anlatımını karikatür seslendirmesiyle güçlendirmiştir. Bilindiği üzere bu dönemde Osmanlı Devleti’nin en büyük siyasi sorunlarından biri Balkanlardır. Ali Fuad Bey ise Çaylak’ta Punch Dergisi’nin karikatür çalışmasından farklı olarak, karikatürüne imza atmamış, figürlerin yüzlerinde ufak çizimsel farklılıklar yapmış yanı sıra ağaç dallarını, tepeyi, kasabalı figürler üzerinde haç işaretli araçları ve çerçeve uygulaması yapmamıştır. Tekniksel olarak Çaylak’taki karikatür kompozisyonunun çizgileri daha kalındır. Çaylak’ın karikatür metni Osmanlı Türkçesi olup, günümüz Türkçesine çevirisi şu şekildedir: -Conbol(?). Görüyor musunuz A?

-Evet Yavrularını doyuruyor Amma! (Silik) Zannedirim.

Görüldüğü üzere Jonh Bull, Conbol olarak Çaylak’ın seslendirme metninde yazıya geçirilmiştir. Konusal olarak iki derginin karikatürünün anlatmak istediği ve değindiği ana konu Osmanlı’nın Balkan sorunudur. Fakat Çaylak’ta Ali Fuad Bey, seslendirme metni ile Osmanlılık bakış açısıyla konuyu ele almıştır. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının Rusya’ya olan tutumu izleyicilerine ve okuyucularına göstermek istemiştir.

Çaylak Dergisi’nin 11 Aralık 1876 tarihli 85 numaralı sayısındaki karikatür çalışması, Punch Dergisi’nin 2 Aralık 1876 tarihli sayısındaki karikatür çalışmasından kopya edildiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf 9). Punch ’un bu karikatür çalışmasındaki karikatür sanatçıları yine John Tenniel ve Joseph Swain’dır. Kompozisyonda sağda ve solda olmak üzere iki figür vardır ve sahne hareketlidir. Sağdaki figür ayı kafalı bir insan olup başına Rusya’yı temsilen çiftbaşlı kartal arması olan bir miğfer, üzerine dört düğmeli bir palto, paltonun kemerine yazılı bir kağıt parçası sıkıştırılmış, sağ eliyle arka tarafı işaret edip sol elinde omzuna doğru uzun namlulu bir silah tutar vaziyette solundaki figürü bir şey anlatır bir biçimde resimlenmiştir. Sağdaki figür ise profilden çizilip bol paçalı bir takım elbise giydirilmiş insan vücutlu bir aslan olup, ayıya bakarken, sol eli ceketinin cebinde sağ elinde sopaya bağlı bir bohçayı omzuna atmış bir vaziyette betimlenmiştir. Bu iki figürün arkasında ise bir yön tabelası resimlenmiş olup, izleyiciye göre sol tarafında İngilizce BULGARIA, BOSNIA,

HERZEGOVINA, sağ tarafında yine İngilizce TO CONSTANTINOBPE yazılıdır. Tabelanın arkasına ise çizgilerle belli belirsiz uzun otlardan oluşan bir bölge izlenimi verilmiştir. Eserde perspektif, oran, ışık gölge kuralları uygulanarak arka bölgede, zeminde, figürlerin üzerinde ışık gölge darbeleri görülmektedir. Ayrıca tarama çizgileri Punch'un diğer karikatürlerinde de olduğu gibi kompozisyon bitirilmiş ve çerçevelere alınmıştır. Karikatür çalışması yine seslendirme metni ile bütünlük göstermektedir. Büyük harflerle İngilizce yazılan seslendirme metninin Türkçeye çevirisi şu şekildedir “ Arkadaşlar veya düşmanlar?” Büyük harflerin altında yazılan seslendirme metni de yine İngilizce olup Türkçe çevirisi şu şekildedir “ Ayı: Bu benim yolum. Aslan: O da benim! Hadi birlikte gidelim! Yapamadığımızda kavga olacak.” Sanatçılar yine Rusya'yı temsilen ayı, İngiltere'yi temsilen aslan figürünü kullanarak iki tiplmeyi karşılıklı konuşturmuşlardır. Tabelada ise ayının yolu Bulgaristan, Bosna ve Hersek yönü olarak, Aslanın ise İstanbul olarak belirtilmiştir. Sanatçı burada İngiltere ile Rusya'nın ittifak yapması ve tüm yollara birlikte gitmesi gerektiği mesajını vermek istemiştir ve bu mesajı seslendirme metni olmadan tam olarak anlamak mümkün değildir. Dolayısıyla konu yine Osmanlı İmparatorluğu'nu yakından ilgilendirmektedir. Ali Fuad Bey ise Çaylak'taki karikatüründe bu eserden farklı olarak tabela üzerindeki yazıları Osmanlı Türkçesiyle değiştirmiştir. Günümüz Türkçesine çevirisi şu şekildedir: Tarık-i garbî – Tarık-i şimâli. Diğer farklılıklar ise ayının kemerinin üzerindeki yazını kaldırılması, aslanın boğçasının bir kısmının yok edilmesi, figürlerin arkasındaki otluk bölge kaybedilip sadece taramalar yapılması, kompozisyon çerçeve içerisine alınmaması, eserin üzerine sanatçı imzası atılmamasıdır. Ancak genel konu yani Rusya, İngiltere iş birliği meselesi iki dergide de aynıdır.

Punch Dergisi'nin 27 Ocak 1877 tarihli sayısındaki karikatürünün Çaylak Dergisi'nin 15 Ocak 1877 tarihli 99/2 numaralı sayısındaki karikatüründen kopya edilerek yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 10). Çaylak'ın 99/2 numaralı sayısındaki karikatür çalışması birçok figürden oluşup, izleyiciye göre sağ bölümünde profilden çizilmiş, uzun ceket, kundura ve fes giydirilmiş insan vücutlu elindeki ince sopayı koltuğunun altına almış çaylak kuşu yer alır. Bu figürün hemen önünde ise yine profilden çizilmiş boynunda hilal olan aslan resimlenmiştir. Kompozisyonun izleyiciye göre sol arka tarafında ayakta olan bir ayı ve vücudunun belirli noktaları görülen belli belirsiz yedi tane köpek yer alır. Sağ ve soldaki figürlerin sol arka tarafına ise sanatçı çalılıklar betimlemiştir. Sanatçı kompozisyonun arka kısmına bulutlar, ayı ve köpekler yaparak mekâna derinlik kazandırmıştır. Perspektif, ışık gölge kurallarına uyulan kompozisyonda mekân ve zemin çizgilerinin bittiği yerde karikatüre kontur uygulanmıştır. Figürlerin üzerinde çizgilerde ise ışık gölge yaratılmıştır. Eser seslendirme metni ile bütünlük göstermektedir. Osmanlı Türkçesiyle yazılan seslendirme metninin günümüz Türkçesine çevirisi şu şekildedir: Arslan- Artık iyice geldiler gördüm Çaylak- Dur oraya kadar niçün zahmet edeceksin biraz daha gelirler dur canım.

Görüldüğü üzere aslan yine İngiltere'yi, ayı yine Rusya'yı sembolize etmiştir. Ayının etrafındaki köpekler yüksek ihtimal Balkanlarda Rusya'nın yanına alıp, kışkırtmaya çalıştığı milliyetçi gayrimüslimler olmalıdır. Dolayısıyla karikatürün konusu yine Osmanlı'nın Balkan problemidir. Çaylak kafalı figürün elindeki sopadan anlaşılacağı üzere aslan terbiyecisi rolüne girerek İngiltere'ye yani aslana Rusya'nın Balkan problemlerinde yaptığı siyaseti gösterir bir şekilde resimlemiş, ayrıca aslanın boynuna hilal yaparak Osmanlı'nın yanında olduğu algısını vermek istemiştir. Kompozisyon yine seslendirme metniyle bütünlük göstermektedir. Punch 'ta ise ayı ve köpeklerin yerini profilden çizilmiş tombul, kısa boylu, fesli, bıyıklı, uzun ceketli, pantolonlu, kunduralı iki kolunu yanlara ayrılmış Türk olduğu anlaşılan sinirli bir figür almıştır. Bu figürün hemen karşısında ise yine profilden çizilmiş kafasında tacı olan uzun boylu, uzun saçlı, sakallı, uzun ceketli, pantolonlu, kunduralı sağ elini kaldırarak karşısındaki Türk figürüne bir şeyler anlatan figür yer alır. Punch'un kompozisyonunda çaylağın yerini ise silindir şapka giydirilmiş, kafasındaki saçları dökülmüş, ihtiyar, uzun burunlu, çizgili pantolonlu, klasik Punch'un tiplemesi yer alır. Karikatür yine seslendirme metni ile bütünlük göstermektedir. İngilizce yazılan seslendirme metninin büyük harflerle yazılan bölümünün Türkçe çevirisi şu şekildedir: Konferansın ibret sonu. Büyük harflerin altındaki seslendirme metninin ise Türkçe çevirisi şu şekildedir: Mr. Punch (İngiltere Aslanına): Eğer onu yedeklemek istemediyse, neden onu gönderdin. Dolayısıyla iki karikatürün konusu Osmanlı'nın Balkan problemidir. Konudaki tek fark ise sanatçıların kendi devletlerinin tarafından karikatürleri ele almasıdır.

Çaylak Dergisi'nin 26 Şubat 1877 tarihli 117 numaralı sayısındaki karikatür çalışmasının Punch Dergisi'nin 17 Şubat 1877 tarihli sayısındaki karikatür çalışmasından kopya edilerek yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 11). Punch'un bu karikatürü John Tenniel ve Joseph Swain imzalıdır. Kompozisyonun sol kısmında profilden resimlenmiş vücudu insan kafası aslan figür, sol kısmında ise yine vücudu insan kafası ayı olan bir figür resimlenmiştir. Aslan figürü sağ eliyle kulağını tutar vaziyette sağ eliyle elinde yer alan bir kâğıdı okur vaziyette betimlenmiştir. Aslanın üzerine ise pantolonu bol paçalı bir takım elbise resimlenmiştir. Ayı figürünün kafasına çift başlı kartal sembollü bir miğfer, üzerine ise askeri bir giysi olduğunu düşündüğümüz bir palto ve bir ayakkabı betimlenmiştir. Ayı iki eliyle yere dayanmış uzun namlunu bir silah tutar vaziyettedir. Omuzdan sarkmış bir kemerle ise belindeki bıçak resimlenmiştir. Sanatçı hareketli çizdiği kompozisyonun arkasına taramalarla derinlik kazandırmıştır. Yine figür üzerindeki ve zemindeki taramalarla ışık gölde uygulamış yanı sıra oran kuralına da bağlı kalarak perspektif kurallarına uymuştur. Aslan ve ayı figürünün yüzlerindeki gerçeklik ayrıntılı çizimlerle oluşturulmuştur. Karikatür çalışması yine seslendirme metni ile bütünlük göstermektedir. Büyük harflerle İngilizce yazılan seslendirme metninin Türkçeye çevirisi şu şekildedir “ Sıra da ne var.” , bu büyük harflerin altında yazılan seslendirme metni de yine İngilizce

olup Türkçe çevirisi şu şekildedir “ Rusya Ayısı: Genelgemi okudun. Niyetimin kesinlikle onurlu olduğunu biliyorsun! Ne yapacaksın? İngiltere Aslanı: Biliyorum! Hükümete sorun, eğer size söylemezlerse, muhalefeti deneyin!”.

Görüldüğü üzere sanatçılar tarafından yine ayı Rusya, aslan İngiltere’yi temsilen resimlenmiştir. Sanatçı konu olarak ise İngiltere ve Rusya arasındaki siyasi ilişkilere değinmek istemiştir. Çaylak Dergisi’nde bu karikatürden farklı olarak ilk başta sanatçının imzası, figürlerin arkasındaki derinlik kazandırmak için uygulanan çizgilerin kontur oluşturması ve Osmanlı Türkçesi seslendirme metni görülmektedir. Seslendirme metninin Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine çevirisi şu şekildedir: Ayı – Bu benim halka dağıtdığım tahrîrât-ı umûmiyeye ne dirsin. Arslan – Bana kalur ise bunda bir hal göremiyorum hele dur bakalım azıcık düşünelim. Karikatür seslendirme metninden de anlaşıldığı üzere iki karikatürün konusu da İngiltere Rusya siyasi ilişkileridir.

Değerlendirme

Ali Fuad Bey’in birinci dönem Türkçe karikatür mizah dergilerinden olan Letâif-iÂsâr, Kahkaha, Çaylak ve Latife dergilerinde karikatür çalışmaları yaptığı tespit edilmiş ve bu dergilerden birer adet karikatür çalışmasının örneği ele alınmıştır. Dolayısıyla incelenen dört karikatür çalışmasının; Letâif-iÂsâr ve Kahkaha dergisindeki karikatür çalışmalarının konusu basın, Çaylak Dergisi’ndeki karikatür çalışmasının konusu moda, Latife Dergisi’nde çizdiği karikatür çalışmasının konusu ise siyasi eleştiridir. Bu karikatür örneklerinde görüldüğü üzere en çok işlenen konu basın olmuştur. Bilindiği üzere birinci dönem Türkçe karikatür mizah dergilerindeki karikatür çalışmalarında da en çok işlenen konuların başında basın gelmektedir. Yanı sıra moda ve siyasi konularda azımsanmayacak düzeyde işlenmiştir. Ayrıca ifade etmekte fayda vardır, birinci dönem Türkçe karikatür mizah dergilerindeki karikatür çalışmaların konularının ayrıntılı istatistiksel dökümlerinin yapılması önem arz etmektedir.

Yukarıda değindiğimiz Ali Fuad Bey’e ait dört karikatür çalışması Letâif-iÂsâr Dergisi’de ki naif karikatür hariç üslupsal olarak eserler imzasız olsa bile Ali Fuad Bey’e mal edilebilir. Çünkü karikatürlerdeki tarama, biçim, ışık, gölge kullanımı Ali Fuad Bey’i işaret eder. Örneğin Latife Dergisi’nin 29 numaralı sayısındaki portre özelliği gösteren karikatür çalışmasıyla, Çaylak Dergisi’nin 20 numaralı sayısındaki karikatür çalışması karşılaştırıldığında figürlerin göz, kaş, kirpik, saç, ışık-gölge ve taramaları aynı sanatçının elinden çıktığı anlaşılabilir (Fotoğraf 12-13).

Ali Fuad Bey, Çaylak Dergisi’ndeki 3 Kasım 1876 tarihli 68 numaralı sayısındaki karikatür çalışmasını, Punch Dergisi’nin 14 Ekim 1876 tarihinde yayınlanan karikatür çalışmasından esinlenerek yaptığı anlaşılmaktadır. İki karikatürün arasında 15-16 günlük bir fark vardır.

Ali Fuad Bey, Çaylak Dergisi'ndeki 16 Kasım 1876 tarihli 74 numaralı sayısındaki karikatür çalışmasını, Punch Dergisi'nin 4 Kasım 1876 tarihli sayısındaki karikatür çalışmasından kopya ederek yaptığı anlaşılmaktadır. İki karikatür arasında 10 günlük bir fark vardır.

Ali Fuad Bey, Çaylak Dergisi'ndeki 11 Aralık 1876 tarihli 85 numaralı sayısındaki karikatür çalışmasını, Punch Dergisi'nin 2 Aralık 1876 tarihli sayısındaki karikatür çalışmasından kopya ettiği anlaşılmaktadır. İki sayı arasında 9 günlük bir fark vardır.

Punch Dergisi'nin 27 Ocak 1877 tarihli sayısındaki karikatür çalışması, Ali Fuad Bey'in Çaylak Dergisi'ndeki 15 Ocak 1877 tarihli 99 numaralı sayısındaki karikatür çalışmasından kopya ettiği anlaşılmaktadır. İki sayı arasında 12 günlük bir fark vardır.

Ali Fuad Bey, Çaylak Dergisi'ndeki 26 Şubat 1877 tarihli 117 numaralı sayısındaki karikatür çalışmasını, Punch Dergisi'nin 17 Şubat 1877 tarihli sayısındaki karikatür çalışmasından kopya ettiği anlaşılmaktadır. İki sayı arasında 9 günlük bir fark vardır.

Görüldüğü üzere Ali Fuad Bey 1876 yılına ait Çaylak Dergisi'nde yayınladığı üç karikatür çalışmasını Punch Dergisi kaynaklı yapmıştır. Yanı sıra Çaylak Dergisi'nde 1877 yılına ait bir karikatür çalışmasını da Punch Dergisi'ne kaynaklı yapmıştır. Ayrıca Ali Fuad Bey'in Çaylak Dergisi'nde 1877 yılına ait bir karikatür çalışması da Punch Dergisi'ndeki 1877 yılına ait bir karikatür çalışmasına kaynaklık etmiştir.

Dolayısıyla Çaylak ve Punch dergilerinin 1876-1877 yılları arasında yayınlanan 5 karikatür çalışması birbirinden beslenmiştir. Beslenen karikatürlerin yayınlanma tarihleri arasındaki gün farkı şu şekilde sıralanmıştır; 9, 10, 12, 15-16. Dolayısıyla ortalama fark 10 gündür denilebilir.

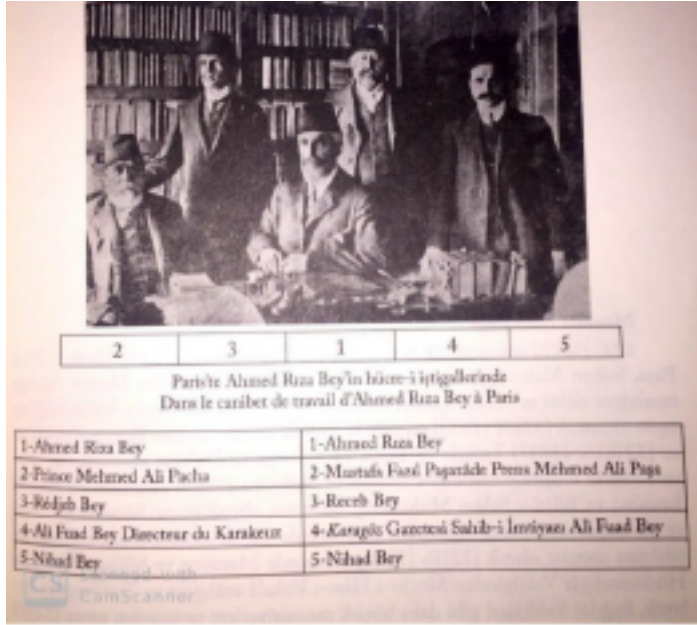
Sonuç

Ali Fuad Bey'in yaşamın hakkında aydınlatılmayan birçok soru işareti vardır. İlk Türk karikatür sanatçısı olan Ali Fuad Bey'in ilk Türkçe karikatür dergilerinin birçoğunda eserler ürettiği bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca Ali Fuad Bey'in TINGHIR imzasıyla da eserler üretmiş olacağı kanısına varılmıştır. Çünkü Çaylak Dergisi'nin künye bilgisinde resmi ressamı olarak Ali Fuad Bey'in adının geçmesine rağmen Çaylak Dergisi'nin 26, 28, 29, 34, 37, 40, 42, 46, 47, 49, 52, 60, 61, 64, 78, 82, 83, 86, 88, 89, 103, 104, 114, 117, 149, 158 numaralı sayılarındaki karikatürlerde TINGHIR imzası görülmüştür. Ayrıca üslubundan ve İngiliz Punch Dergisi'nin arşivlerinden yapılan incelemelerden dolayı bu düşünceye ulaşılmıştır. Çünkü döneminde Punch Dergisi'ni incelediği anlaşılan, hatta Punch'da yayınlanan karikatürleri taklit eden ve esinlenen Ali Fuad Bey yani TINGHIR imzasından başka sanatçı imzasına ulaşamamıştır. Yanı sıra

karikatürlerde hem Ali Fuad Bey hem de TINGHIR imzalarının atılmış olması karikatür sanatçısı ile bu çizimlere baskıya aktaran gravürçünün farklı kişiler olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Bilindiği üzere Punch'un sanatçısı Joseph Swain'in hem karikatürist hem de iyi bir gravür sanatçısı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla buradan Ali Fuad Bey'in dünyadaki bazı karikatür ve mizah dergisini yakından takip ettiği bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca Punch Dergisi'nde eserler üreten karikatür sanatçıların Ali Fuad Bey'in özellikle Çaylak Dergisi'ndeki karikatür çalışmalarından esinlemeler yaptığı bilgisine de ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Çeviker, Turgut,(1986), **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I**, Adam Yayınları, İstanbul.
- Topuz, Hıfzı, (1997). **Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü**, İnkilâp Kitapevi, İstanbul.

Fotoğraf 1. Resimli Kitap'tan Ali Fuad Bey.

Fotoğraf 2. Kalem Dergisi'ndeki Ali Fuad Bey'in Resmi (BDK, HTU).

Fotoğraf 3. Letâif-i Âsâr Dergisi'nin 13. sayısındaki Karikatür Çalışması (BDK, HTU 2291).

Fotoğraf 4. Kahkaha Dergisi'nin 22. sayısındaki Karikatür Çalışması (BDK, HTU 1146).

Fotoğraf 5. Çaylak Dergisi'nin 5. sayısındaki Karikatür Çalışması (BDK, HTU 2132).

Fotoğraf 6. Latife Dergisi'nin 29. sayısındaki Karikatür Çalışması (BDK, HTU 0237/1).

Fotoğraf 7. Punch Dergisi'nin 14 Ekim 1876 Tarihli Sayısındaki Karikatür Çalışması (archive.org, Şubat 2020), Çaylak Dergisi'nin 3 Kasım 1876 tarihli 68. sayısındaki Karikatür Çalışması(BDK, HTU 2132).

Fotoğraf 8. Punch Dergisi'nin 4 Kasım 1876 Tarihli Sayısındaki Karikatür Çalışması(archive.org, Şubat 2020), Çaylak Dergisi'nin 16 Kasım 1876 Tarihli 74. sayısındaki Karikatür Çalışması (BDK, HTU 2132).

Fotoğraf 9. Punch Dergisi'nin 2 Aralık 1876 Tarihli Sayısındaki Karikatür Çalışması(archive.org, Şubat 2020), Çaylak Dergisi'nin 11 Aralık 1876 Tarihli 85. sayısındaki Karikatür Çalışması(BDK, HTU 2132).

Fotoğraf 10. Çaylak Dergisi'nin 15 Ocak 1877 Tarihli 99/2 Numaralı Sayısındaki Karikatür (BDK, HTU 2132), Punch Dergisi'nin 27 Ocak 1877 Tarihli Sayısındaki Karikatür(archive.org, Şubat 2020).

Fotoğraf 11. Çaylak Dergisi'nin 26 Şubat 1877 Tarihli 117 Numaralı Sayısındaki Karikatür (BDK, HTU 2132), Punch Dergisi'nin 17 Şubat 1877 Tarihli Sayısındaki Karikatür (archive.org, Şubat 2020).

Fotoğraf 12. Latife Dergisi'nin 29. sayısındaki Karikatür Çalışması (BDK, HTU 0237/1).

Fotoğraf 13. Çaylak Dergisi'nin 20. sayısındaki Karikatür Portre Çalışması (BDK, HTU 2132).

Kısaltmalar

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamalarıyla birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar**Açıklamalar**

BDK

Beyazıt Devlet Kütüphanesi

HTU

Hakkı Tarık Us Süreli Yayınlar Koleksiyonu